

“מורנו” להחזיר עטרה ליושנה

סמיכה לרבנות ללא היתר הוראה

הלכות שמיטה

טעמי השמיטה

יחידה מספר 1

לקראת שנת השמיטה הבאה עלינו לטובה (תשפ"ב) אנו פותחים את סדרת הלימוד על מצוות השמיטה והלכותיה. טרם כניסתנו לגופי ההלכות, נעסוק בטעמים השונים למצוות השמיטה (הקרקעות והכספים).

מצוות השמיטה וטעמיה

התורה מצווה על השמיטה במספר מקומות:

שמות פרק כג, י-יב

ושש שנים תזרע את ארצך ואספת את תבואתה: והשביעת תשמטנה ונטשתה ואכלו אביני עמך ויתרם תאכל חית השדה כן תעשה לכרמך לזיתך:

ויקרא פרק כה, ב-ז

דבר אל בני ישראל ואמרת אליהם כי תבאו אל הארץ אשר אני נתן לכם ושבתה הארץ שבת לה': שש שנים תזרע שדך ושש שנים תזמר כרמך ואספת את תבואתה: ובשנה השביעת שבת שבתון יהיה לארץ שבת לה' שדך לא תזרע וכרמך לא תזמר: את ספייח קצירך לא תקצור ואת ענבי נזירך לא תבצר שנת שבתון יהיה לארץ: והיתה שבת הארץ לכם לאכלה לך ולעבדך ולאמתך ולשכירך ולתושבך הגרים עמך: ולבהמתך ולחיה אשר בארצך תהיה כל תבואתה לאכל:

בשתי הפרשיות הללו הציווי המרכזי הוא על נטישת הקרקע, הימנעות מעיבודה ושמירתה. בספר דברים עיקר הציווי הוא על שמיטת כספים:

דברים פרק טו, א-ד

מקץ שבע שנים תעשה שמטה: וזה דבר השמטה שמוט כל בעל משה ידו אשר ישה ברעהו לא יגש את רעהו ואת אחיו כי קרא שמטה לה': את הנכרי תגש ואשר יהיה לך את אחיך תשמט ידך: אפס כי לא יהיה בך אביון כי ברך יברכך ה' בארץ אשר ה' אלהיך נתן לך נחלה לרשתה:

נבחן את הטעמים השונים שנאמרו על מצוות השמיטה. השמיטה משפיעה על חיי הפרט, והציבור, וגם על הארץ.

הכרה בבעלות ה' על הארץ, ומידת הבטחון

תלמוד בבלי מסכת סנהדרין דף לט עמוד א

אתא ההוא תלמידא, אמר ליה: מאי טעמא דשביעתא? - אמר ליה: .... אמר הקדוש ברוך הוא לישראל: זרעו שש והשמיטו שבע, כדי שתדעו שהארץ שלי היא

רש"י מסכת סנהדרין דף לט עמוד א

כדי שתדעו וכו' - ולא ירום לבבכם בשבח ארצכם, ותשכחו עול מלכותו.

כאשר אדם נדרש להניח את קרקעו, הוא נזכר שהקרקע היא בעצם בבעלותו של משהו אחר, המצווה אותו לנטוש אותה.

אם כך, שמיטת הקרקע נוגעת בשאלה אם אדם זוכר ש"לה' הארץ ומלואה". מיד לאחר הציווי על השמיטה והיובל התורה מפרטת את הברכות והקללות:

ויקרא פרק כו, לג-לד

ואתכם אזרה בגוים והריקתי אחריכם חרב והיתה ארצכם שממה ועריכם יהיו חרבה: אז תרצה הארץ את שבתתיה כל ימי השמה ואתם בארץ איביכם אז תשבת הארץ והרצת את שבתתיה:

על סמך הרעיון הזה, התורה תמימה מבאר מדוע החורבן והגלות קשורים לאי קיום מצוות השמיטה:

תורה תמימה הערות ויקרא פרק כה הערה עו

צריך טעם, למה באמת נענש על איסור קל זה בעונשים רבים וקשים יותר מעל איסור אחר חמור, וגם מה טעם ושייכות עונשים אלו לעבירת איסור זה? ... זה שאינו זהיר באיסור שביעית הוא כמי שאינו מודה בשייכות ושיעבוד הארץ להקב"ה ואומר "כחי ועוצם ידי" וכו', וזו היא כפירה מגונה בעיקר, ולכן נענש בעונשין כאלו המורים על העדר עוז ואומץ האדם לבדו מבלי עזר מהקב"ה

התורה תמימה מפנה לפסוקים הללו:

דברים פרק ח, יב-יח

פן תאכל ושבעת ובתים טובים טבים תבנה וישבת: ובקרך וצאנך ירבין וכסף וזהב ירבה לך וכל אשר לך ירבה: ורם לבבך ושכחת את ה' אלהיך המוציאך מארץ מצרים מבית עבדים: ... ואמרת בלבבך כחי ועצם ידי עשה לי את החיל הזה: וזכרת את ה' אלהיך כי הוא הנתן לך כח לעשות חיל למען הקים את בריתו אשר נשבע לאבתך כיום הזה:

שימו לב שהאמירה "כחי ועוצם ידי" מתייחסת להצלחה כלכלית. ישנו חשש שהצלחה כלכלית תוביל לגאווה, ושכחה מיהו בעל הבית האמיתי.

החינוך מפרט שלושה טעמים למצוות השמיטה:

ספר החינוך פרשת אם כסף מצוה פד

משרשי המצווה, לקבוע בלבנו ולצייר ציור חזק במחשבתנו עניין חידוש העולם, "כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ", וביום השביעי, שלא ברא דבר הכתיב מנוחה על עצמו. ולמען הסיר ולעקור ולשרש מרעיונו דבר הקדמות¹ אשר יאמינו הכופרים בתורה ובו יהרסו כל פינותיה ויפרצו חומותיה, באה חובה עלינו להוציא כל זמנינו יום יום ושנה שנה על דבר זה למנות שש שנים ולשבות בשביעית, ובכן לא יתפרד העניין לעולם מבין עינינו תמיד, והוא כעניין שאנו מוציאים ימי השבוע בששת ימי עבודה ויום מנוחה. ולכן ציווה ברוך הוא להפקיר כל מה שתוציא הארץ בשנה זו מלבד השביתה בה, כדי שיזכור האדם כי הארץ שמוציאה אליו הפירות בכל שנה ושנה לא בכוחה וסגולתה תוציא אותם, כי יש אדון עליה ועל אדוניה. וכשהוא חפץ הוא מצוה אליו להפקירם.

ועוד יש תועלת נמצא בדבר לקנות בזה מדת הוותרנות, כי אין נדיב כנותן מבלי תקוה אל הגמול. ועוד יש תועלת אחר נמצא בזה האדם שיוסיף האדם בטחון בשם ברוך הוא, כי כל המוצא עם לבבו לתת ולהפקיר לעולם כל גדולי קרקעותיו ונחלת אבותיו הגדלים בכל שנה אחת, ומלומד בכך הוא וכל המשפחה כל ימיו, לא תחזק בו לעולם מדת הכילות הרבה ולא מיעוט הבטחון.

החינוך מפרט שלושה טעמים למצוות השמיטה:

- א. בכדי להכריז קבל עם ועולם שיש בורא לעולם.
- ב. לקנות את מידת הוותרנות.
- ג. לעבוד על מידת הבטחון בה'.

עבודה זו היא מעין "עבודה על השריר". כאשר אדם מתעמל, הוא עושה שני דברים: הוא בוחן את גבולות היכולת של השריר, והוא בונה להן יכולות חדשות. במקביל לכך, הדרשה מהאדם לשמט את קרקעותיו ואת חובותיו היא מבחן לאמונתו, והעומד בהבונה קומה אמונית נוספת.

הכלי יקר מסביר שטעם זה מסביר מדוע העונש על הפרת השמיטה הוא גלות:

כלי יקר ויקרא פרק כה פסוק ב

ולפי זה דין הוא שיתחייבו גלות בעוון השמיטה, מצד חסרון האמונה שבהם כי לא האמינו בה' ולא בטחו בישועתו שיעשה להם נס כזה בעשיית התבואה לשלוש שנים וכמו שנאמר (ירמיה ה א) שוטטו בחוצות ירושלים ודעו וראו אם יש איש מבקש אמונה ואסלח לה. גם הארץ עצמה תקפיד על זה מאד כי רצונה שיתגלגל זכות זה על ידה לחזק

¹ הפילוסופים ניסו להבין כיצד נוצר העולם. לכאורה לכל דבר צריך לקדום משהו שגורם לו להיווצר או לקרות (לנסיבות יש מסובב). התיאוריה הרווחת עוד מימי יוון העתיקה הייתה שהעולם פשוט היה, ולא היה דבר שקדם לו. זו הכוונה כאן במושג "קדמות". כמובן שאנו מאמינים שהקב"ה הוא סיבת הסיבות ועילת העילות.

תיאוריה רבה יותר מקובלת בימינו היא המפץ הגדול. בהנחה שכונתם היא שהמפץ קרה מעצמו, הכרזתנו על בורא עולם דוחה אף את הרעיונות הללו, ולא רק את הקדמות (כמובן שאם הכוונה היא שהליך הבריאה נעשה בעזרת מהלכים פיזיקליים, הכוללים מפץ שזכה, כמובן שאין בכך בעיה אמונית, ואכמ"ל).

האמונה בה' על ידה, ועוד שעל ידי זה יאמינו כי כולם אינן רק אריסים בקרקע והקב"ה בעל השדה ובדבר זה הארץ חפיצה שיהיה הקדוש ברוך הוא בעצמו בעלה ואדונה כי לו יתברך הארץ. ובביטול השמיטות שיחזיקו המה כבעלים בארץ ראוי הוא שתקפיד הארץ על זה לכך נאמר אז תרצה הארץ את שבתותיה

מור הרב שאול ישראלי ממשיך את הכיוון, ומסביר שכשם שהשבת היא ברית של כל פרט בינו ובין הקב"ה, כך השמיטה היא הברית בין הקב"ה וכלל ישראל:

שיח שאול על התורה פרשת בהר עמוד שמו

דוגמת שבת בראשית המסמלת ומהוה אות ברית בין ישראל כפרט לקב"ה שכל המחלל את השבת הרי הוא כמומר לכל התורה כולה וענשה בכרת היחיד, כך שבת הארץ מסמלת ומהוה את אות הברית **הלאומית**, אשר עבירה עליה עונשה בכרת הציבורי – גלות והפרדה של העם ממקום חיותו הטבעי, ארץ ישראל.

חיזוק מידת החמלה והויתור לזולת

למדנו לעיל את דברי החינוך, האומר שזו תועלת מרכזית ממצוות השמיטה:

ספר החינוך פרשת אס כסף מצוה פד

ועוד יש תועלת נמצא בדבר לקנות בזה מדת הוותרנות, כי אין נדיב כנותן מבלי תקוה אל הגמול ... לא תחזק בו לעולם מדת הכילות הרבה

לכאורה ניתן לזהות רעיון זה בפסוקים בהם פתחנו:

והשביעת תשמטנה ונטשתה **ואכלו אביני עמך** ויתרם תאכל חית השדה כן תעשה לכרמך לזיתך: והיתה שבת הארץ לכם לאכלה לך ולעבדך ולאמתך ולשכירך ולתושבך הגרים עמך: ולבהמתך ולחיה אשר בארצך תהיה כל תבואתה לאכל:

הרמב"ם מפרט את עניין תיקון המידות, ומקשר זאת עם שמיטת הכספים:

ספר מורה הנבוכים חלק ג פרק ט

כל המצות אשר ספרנום בהלכות שמיטה ויובל מהם לחמלה על בני אדם והרחבה לבני אדם כולם, כמו שאמר ואכלו אביוני עמך ויתרם תאכל וגו' ... ומהם חנינה בעבדים ועניים, כלומר השמטת כספים והשמטת עבדים

אין לך ויתור גדול יותר משמיטת הכספים, הציווי לוותר על תביעת חובות שאחרים חייבים לנו! (אמנם בהמשך נלמד שגדרי שמיטה זו אינם כה פשוטים, אך העיקרון ודאי עומד במקומו).

הרש"ר הירש מחדד את הקשר בין הזיכרון של מי הארץ לבין שבירת אטימות הלב כלפי החלשים בחברה:

רש"ר הירש על התורה שמות פרק כג פסוק י

בקיום מצוות השמיטה מודיעה אומה שלמה קבל עולם, כי ארצה לה', והוא אדונה האחד והיחיד והאמיתי, בשנה השביעית היא מושכת את ידה מלהשתמש בזכות בעלותה על האדמה, וברגש של כניעה היא מחזירה את אדמתה לאדון הארץ. בעשותה כן היא מכריזה על עצמה כעל "גרים ותושבים" על אדמתה שלה, ומיד ירכינו גאים ראשם. **גסי הרוח, שהיו יושבים בטח על אחוזותיהם, והיו נוהגים במחוסרי רכוש באטימות הלב ובהרמת ידים, - עתה ינהגו דרך חסד ואהבה בגרים ובעניים, וגם חיות השדה תיחשב כיצור בעל זכויות, כי אכן אחת היא אדמת ה', שעליה כולם יושבים יחד**

איזון בין עבודת הקרקע ועבודת ה'

ספורנו ויקרא פרק כה פסוק ב

שבת לה'. שתהיה כל השנה הבטלה מעבודת האדמה מוכנת לעבודתו, כמו שכיוון בשבת בראשית באמרו "שבת לה' אלהיך"

כאשר האדם בטל מעבודה חקלאית, ממילא נוצר זמן לדברים אחרים שקשה לפנות עבורם זמן.

שיח שאול על התורה עמוד שמו

וכאן לפנינו שבת הארץ כשנת לימוד ועיון, השתלמות והתרוממות – "שבת לה'". האיכר, אשר בדרך כלל עסקי שדהו בולעים את כל זמנו, אשר אין לו לא יום ולא לילה, לא שבת ולא מועד במובנם המלא, ניתנת לו פתאום אפשרות של התפנות למשך שנה שלמה לדברים שברוח

הנצי"ב מסיק את העיקרון הזה מתוך השוואת שביתת השבת ושביתת האדמה:

העמק דבר שמות פרק לד פסוק כא

בחריש ובקציר תשבות. אותה שבייתה דשבת קדש תהיה גם בשביעית, למען יוסיף לקח בכל השנה בתורה ועבודה העקידת יצחק (הרב יצחק עראמה, ה'קפ-ה'רנ"ד. ראש ישיבה ורב עיר מרכזי בספרד עד שגורש משם בזמן גירוש ספרד והתגלגל לאיטליה) מפתח את הרעיון כתזכורת על חשיבות האמון בין הפרנסה לבין עבודת ה', והזכרה שהפרנסה היא רק אמצעי, אך עבודת ה' היא המטרה:

עקידת יצחק ויקרא שער סט פרשת בהר סיני

במספר שבע שני העבודה ושבייתת השביעיות העיר את לבנו והשמייע לאזנינו כי לא שולחנו הנה להיות עבדים נמכרים לאדמה כי אם לתכלית אחר נכבד ונפלא ממנו, ושלא נתכוון בעבודתה רק לכדי צורך אוכל נפש ושאר הספוקים בעוד שאנו משתדלים בהשגת התכלית ההוא העליון ... והוא מה שביארו יפה באומרו כי תבואו אל הארץ אשר אני נותן לכם ... והייתה שבת הארץ לכם לאכלה וגו'. הכוונה שכניסתן לארץ אינה להשתעבד לה ולעבודתה להוציא תועלתה ולאצור פירותיה לקבוץ אותם על יד כדי להתעשר בהם, כמו שהיא כוונת שאר העמים בארצותם ... רק הכוונה כדי שיעמדו על עצמן וידרשו שלמותם כפי רצון בוראם, ובין כך יסתפקו מאשר יצטרכו לכדי חיותם ולא יחסר כלליהם ... ולקיים ולחזק זה העניין ההכרחי להם נכתב ונמסר בידם לסימן גדול שיעבדו אותה שש שנים וישמטוה בשביעית כדי שיוודע להם כי לא בכח עבודת האדמה יגבר איש. אבל שעבודתם הוא דבר ששובתין ממנה לשם יי' כמו שפירש ואמר והיתה שבת הארץ לכם לאכלה וגו'. ירצה שעניין שבת הארץ וטעמו הוא כדי שיוודע לך שאין המכוון לך מעבודתה ומכל שאר עסקיך רק מה שיצטרך לכם לאכלה לך ולעבדך ולאמתך ולשכירך ולתושבך הגרים עמך, שהם אביוני העם כמו שפירש במקום אחר (שמות כ"ג) ואכלו אביוני עמך והיותר מזה ראוי להחרימו ולתתו מאכל לבהמת השדה ולחית הארץ כמו שנאמר (שם) ויתרם תאכל חית השדה וכן אמר ולבהמתך ולחיה אשר בארצך וגו'. ולזה צוה בדבר השמטה (דברים ט"ו) שמוט כל בעל משה ידו אשר ישה ברעהו, כי קרא שמטה לה'. והכלל כי ברבות הטובה רבו אוכליה ואין לבעליה בה זולתי הצורך ההכרחי אשר לא יחסר בשום זמן כמו שיבא

הכחרי מושך את החשיבה הזו לכיוון מעט שונה. כיצד מאזנים בין צרכי הפרנסה לבין הצורך במנוחת הגוף, והצורך של הנפש להתמלא בכחות רוחניים?

ספר הכוזרי מאמר ב אות נ

התורה האלוהית לא העבידתנו בסגופים, כי אם למדתנו את המדה הנכונה, בצוותה עלינו לתת לכל כח מכחות הנפש והגוף את החלק המגיע לו בצדק, בלי אשר נבכר את הכח האחד על פני האחרים כי העדפת הכח האחד, מביאה להזנחת כח אחר. אדם הנוטה לצד כח התאוה, נחלש בו כח המחשבה ... דברים אלה לא מסרתם תורתנו בידי איש ואיש, כי אם קבעה שיעור כולם. כי אין זה ביכולת האדם לתקן תקנות לכל אחד מכחות הנפש והגוף כראוי לו, ולקבוע שיעור המנוחה והעבודה הראוי לנו. וכן לקבוע שיעור מה שתוציא הארץ בתנובתה עד שתזקק לשבייתה בשמיטה ויובל, ועד שיפרישו ממנה את המעשר וכדומה, על כן קבע האלוה עצמו שבייתת השבת ושבייתת המועדים ושבייתת הארץ. וכל אלה הם זכר ליציאת מצרים וזכרון למעשה בראשית

כבני אנוש, מאוד מאוד קשה לאמוד את הצרכים האמיתיים שלנו. בדרך כלל נוכל לדעת מהו האמון הנכון רק לאחר מעשה. לכן ריה"ל אומר שהקב"ה מסייע לנו למצא את האמון, וקובע את גבולותיו עבורנו. מורנו הרב שאול ישראלי ממשיך את הרעיון של הצורך באמון, ומנוחת הגוף המאפשרת התמלאות הנפש:

שיח שאול על התורה עמוד שמח

אין ערך להתייגעות לריצה מבוהלת להעשיר. באה שמיטה, והכסף אשר נרכש הרי הוא כאבן שאין לה הופכין, הנכסים שנאגרו ברוב עמל מופקרים ומופקעים ... כאן בא מעין סילון של מים קרים על המוחות המיוגעים והמזיעים שאשר נוטים לראות ביקום אשר ברגליהם חלק ממהותם ... כל אותה תחרות וקנאה, ריצה ועמל ... מה מטרה יש בכל אותה צבירת הון, אם לא אתה תאכלנו, אם לא תוכל להנות ממנו במלואו בשלמות? הרי יש בזה הפניית תשומת הלב מהקנינים החיצוניים, והעברת עיקר המחשבה כלפי הקנינים הפנימיים הרוחניים העיקריים, אשר רק בהם ימצא הסיפוק.

מורו ורבו של רבנו - הראי"ה קוק מרחיב את הדברים. למדנו לעיל את דברי הרב ישראלי, המסביר שהשבת היא אות ברית בין הפרט ובין הקב"ה, והשמיטה היא ברית בין כלל ישראל היושב על אדמתו ובין הקב"ה. הרב קוק מסביר שאת האמון בין חומר ובין רוח שהשבת מספקת לפרט, הכלל מקבל על ידי קיום השמיטה.

שבת הארץ – הקדמה

סגולת האומה, הטוב האלוקי הטבוע בקרבה ... אין חיי החול יכולים להוציאה מן הכח אל הפועל ... דחיפת הגידול וההשתלמות של החיים צריכה שתצא אל הפועל על ידי נתינת רווח, של הפסקה והתנערות ממהומות החיים הרגילה. היחיד מתנער מחיי החול לפרקים קרובים – בכל שבת, 'בא שבת באה מנוחה', מתחלת הנפש להשתחרר מכבליה הקשים ... ומבקשת היא לה אז נתיבות עליונות, חפצים רוחניים, כפי טבע מקורה ... את אותה הפעולה שהשבת פועלת

על כל יחיד, פועלת היא השמיטה על האומה בכללה. צורך מיוחד הוא לאומה זו, שהיצירה האלוקית נטועה בקרבה באופן בולט ונצחי, כי מזמן לזמן יתגלה בתוכה המאור האלוקי שלה בכל מלוא זוהרו, אשר לא ישביתוהו חיי החברה של חול עם העמל והדאגה, הזעף והתחרות אשר להם, למען תוכל להתגלות בקרבה פנימה טהרת נשמתה בכללותה כמות שהיא... הנה הפסקת הסדר החברתי בצדדים ידועים, מתקופה לתקופה, מביאה לאומה זו, כשהיא מסודרת על מכונה, לידי עלייתה העצמית, למרומי התכונות הפנימיות שבחיים המוסריים והרוחניים. מצד התוכן האלוקי שבהם, העומד למעלה למעלה מכל תכסיס וסדר חברתי, והוא מעבד ומעלה את הסדרים החברתיים ונותן להם את שלמותם... אין רכוש פרטי מסוים ולא זכות קפדנית, ושלוש אלוקי שורר על כל אשר נשמה באפו...

מן הפרט אל החברה

בסוף דבריו הראי"ה קוק מדבר על מעין מהפכה חברתית. השלום מגיע מרגע בו המעמדות בטלות, הקפדה על רכוש בטלה. הרמב"ם מתייחס להשפעה הכללית של השמיטה:

ספר מורה הנבוכים חלק ג פרק לט

כל המצוות אשר ספרנום בהלכות שמיטה ויובל ... מהם עיון בתקון הפרנסה והכלכלה על ההתמדה, והוא היות הארץ כולה שמורה לבעלים אי אפשר בה מכירה לצמיתות, והארץ לא תמכר לצמיתות, וישאר ממון האדם שמור עליו ועל יורשיו

נחיד את סוף דברי הרמב"ם.

בכניסה לארץ כל משפחה זכתה בנחלתה. לכאורה זה היה רגע של שוויון חברתי מסוים. עם הזמן, משפחות שונות יתקדמו כלכלית ברמות שונות. כך טבעו של עולם. כאשר התורה אומרת ש"הארץ לא תימכר לצמיתות", היא אומרת שמדי פעם צריכים להשיב את המצב הקמאי בו המעמדות מתבטלות. פעם בחמישים שנה, ביובל, משיבים את הקרקעות לנוחליהם המקוריים, ובמובן הזה הממון שמור, כפי שכותב הרמב"ם. באופן זה ניתן לראות את השמיטה והיובל כשתי רמות של אותה התנועה: כפי שכותב הרב קוק, בשמיטה בטלה 'הזכות הקפדנית', כלומר, הקפידא על זכות הקניין שלנו. ביובל משיבים את החברה למצבה הקמאי, כפי שמסביר הרמב"ם. השפת אמת מסביר שהמטרה של התנועה הזו היא לייצר אחדות. ביטולה היא סירוב לקבל את אחדות ישראל. במילים אחרות: שנאת חנם, הגורם הגדול לחורבן הבית השני:

שפת אמת - ויקרא פרשת בהר (תרל"ח)

מצות השמיטה אינה מצוה פרטית, אבל {אלא} כפי האחדות שיש בבני ישראל יכולין לקיים זאת המצוה. כמו שכתוב: "בזמן שכל יושביה עליה" ... ושמיטה תלויה בבני ישראל ובקידוש בית דין. לכן על ידי האחדות באין לשביתת שמיטה... ולכן חרב המקדש על ידי שנאת חנם ועל ידי ביטול שמיטין ויובלות כי הכל ענין אחד... (תרמ"א) כי מצות השמיטה הוא לבוא אל האחדות. לפירוש הפשוט שייד עשירים ועניים שוה בשמיטה'.

השפעה על הקרקע

טעם נוסף שמזכיר הרמב"ם הוא ההשפעה על הקרקע:

ספר מורה הנבוכים חלק ג פרק לט

כל המצוות אשר ספרנום בהלכות שמיטה ויובל, מהם לחמלה על בני אדם והרחבה לבני אדם כולם, כמו שאמר "ואכלו אביוני עמך ויתרם תאכל וגו', ושתוסיף הארץ תבואתה ותתחזק בעמדה שמוטה הרמב"ם אומר שהמנוחה תסייע לחדש את כוח הקרקע. מלשונו משמע שמדובר ביתרון חקלאי-אקולוגי. עצה חקלאית, שבכדי לחזק את כוח הקרקע, יש להעמידה שוממה מזמן לזמן. הפרשנים תמהים על כך:

אברבנאל ויקרא פרק כה

והנה הרב המורה כתב שהיה הטעם בשמטה לשבות הארץ כדי שתוסיף תת כחה לזורע. ואין הדבר כן באמת, כי אם חששה התורה שיחלש כח האדמה כפי טבעה בתמידות העבודה, ולכן תצטרך לשבות, יקשה מאד, למה בשנה הששית תעשה תבואה לשלש השנים, והם השנה השביעית מהשמטה, והשנה הנמשכת אליה מהיובל, והשנה שתבא אחריו, והם שלשת השנים, ואם הייתה הסבה כאשר אמר הרב לא היה יתברך מחייב גלות לעמו על בטול השמיטות, אבל יהיה עונש העובר על זה שתהיה ארוחה האדמה שלו בעבורו וחלושה לא תוסיף תת כחה

האברבנאל מקשה בעיקר שתי קושיות:

א. מדברי הרמב"ם משמע שבמשך שנות השמיטה הקרקע הולכת ונחלשת. לכאורה השנה הששית צפויה להיות השנה החלשה ביותר. אך התורה מבטיחה את ההיפך הגמור: שאם נשמט את הקרקע, השנה הששית תהיה השנה הפוריה ביותר, בה תצמח תבואה שתספיק לשלושת השנים!

ב. אם מדובר ביתרון חקלאי, לכאורה אין צורך להבטיח עונשי גלות וכדו' על ביטול השמיטה. העונש הטוב ביותר בהקשר שכזה הוא התוצאה הטבעית: מי שלא יניח לקרקע בשמיטה ילך ויאבד את פרנסתו, שכן הקרקע תפסיק לתת כוחה!

יתכן והשאלה השנייה טומנת בחובה עניין מהותי יותר. מדוע הקב"ה יצווה על עצות חקלאיות, וקל וחומר לענוש על התעלמות מעצות שכאלה? הכלי יקר מוסיף קושיות:

כלי יקר ויקרא פרק כה פסוק ב

רבים אומרים שהטעם הוא שתשבות הארץ כדי שתוסיף תת כוחה לזרוע, ולדעה זו נטה הרב המורה ורבים חולקים עליו ואמרו שאם חששה התורה לזה שלא תחלש האדמה למה יתחייבו גלות על שמיטת הארץ? יהיה עונשם שלא תוסיף הארץ תת כוחה להם! ועוד, שאין זה שבת לה', כי אם לצורך הארץ. ומהו שאמר "אז תרצה הארץ את שבתותיה", מה תרוויח בזה שיגלו ממנה ישראל וישבו עליה הגוים אשר לעולם בה יעבודו, ואיך תשבות הארץ בהשמה מהם?

השמיטה אמורה להיות "שבת לה". לפי דברי הרמב"ם, מטרת השמיטה היא שבת לארץ, לא לה! העונש על הפרת השמיטה הוא גלות, המאפשרת לגויים להשתלט על הארץ. הם צפויים לנצל את הארץ ללא גבול. כיצד גלות זו מהווה פתרון לצורך של הארץ? יש להעיר מספר הערות על הקושיות הללו.

ראשית, הרמב"ם מונה מספר סיבות לחובת השמיטה. בהחלט אפשר לומר שהשמיטה מהווה "שבת לה" וגם שבת לארץ. אלו פנים שונים של אותה המצווה.

באשר לשאלתו השנייה של הכלי יקר, הקב"ה אומר לעם ישראל שהארץ תהיה מבורכת במיוחד בשבת ישראל עליה, ואילו עמים אחרים שיחיו עליה יפיקו ממנה הרבה הרבה פחות (יש לציין שהיסטורית אכן כך היה. בכל שנות הגלות ארץ ישראל עמדה בשממה יחסית למדינות שהתפתחו בשאר העולם. דינו לראות את תיאוריו של מארק טוויין בספרו "מסע תענוגות לארץ הקודש" בכדי להתרשם איזו שממה שררה בארץ הקודש כאשר יושביה אינם עליה). דבר זה פותח פתח לשתי טענות: ראשית, "כל ימי השמה", בזמן הגלות הארץ אכן עמדה קרוב לשוממה. היא בהחלט הרצתה את שבתותיה. שנית, בכדי לעמוד בהבטחה כבירה זו של פוריות יוצאת-דופן, יש לה צורך במנוחה. בזמן גלות ישראל, גם אילו הארץ הייתה מנוצלת בצורה רגילה, זה הרבה פחות מהתפוקה המובטחת. זו בהחלט מנוחה יחסית.² מלשון המכילתא ניתן להעלות כיוון אחר:

מכילתא דרבי ישמעאל משפטים - מסכתא דכספא פרשה כ

שש שנים תזרע שדך. רבי אליעזר אומר כשישראל עושין רצונו של מקום, הם עושין שמטה אחת בשבוע אחד, שנאמר שש שנים תזרע שדך, וכשישראל אין עושין רצונו של מקום, הם עושין ד' שמטין בשבוע אחד, הא כיצד? נרה שנה וזורעה שנה, נרה שנה וזורעה שנה, נמצאו שהן עושין ארבעה שמטין בשבוע אחד

כלומר, בדרך הטבע היה צורך להניח לקרקע פעם בשנתיים! רבי אליעזר אומר שהפסוק מתאר נס כפול: ראשית, בשנה הששית הארץ תתן יבול שיספיק לשלושת השנים. שנית, הארץ תסתפק בהפסקה של פעם בשמיטה בלבד, כאשר בדרך הטבע היה צורך בהפסקות תכופות הרבה יותר!

מלשון הרמב"ם משמע ששמיטת הקרקע פעם בשמיטה תסייע חקלאית. מן המכילתא עולה להיפך: שמיטת הקרקע פעם בשמיטה לא אמור לעזור מספיק בדרך הטבע. יתכן וגם כוונת הרמב"ם היא שחקלאית יש לארץ צורך במנוחה, ובציווי השמיטה הקב"ה מצווה אותנו כיצד לנטוש את הארץ באופן שימעט בנטישה וירבה את ברכתו.

הכלי יקר מפתח את העניין הזה, ומחבר את הדברים לרעיונות שלמדנו לעיל על בניית מידת האמונה:

² באופן כללי יש מקום לבחון את משמעות הצורך של הארץ במנוחה. לכאורה השאלה אם הארץ מצמיחה באופן "יעיל" ובצורה "טובה" נבחנות ביחס לצורך האנושי, ולא לצורך של הארץ (אם יש דבר שכזה). לכאורה לא מעניין את הארץ אם צומחים עליה קוצים ודודרים, וכן אם התפוקה שלה מספיקה לחברה החיה עליה. אם כן, "אז תרצה הארץ" מתייחס לפן רוחני של הארץ. יש עסקה רוחנית עם אדמת ארץ ישראל – הארץ תספק את הדרוש בכדי לקיים חיי אומה שלמה, ועם ישראל יקיימו את המוטל עליהם, וישבתו מעבודת הארץ במשך השמיטה. אם עם ישראל, חלילה, אינם עומדים בצד שלהם, הארץ מסרבת להפיק להם את פירותיה.

כלי יקר ויקרא פרק כה פסוק ב

ושבתה הארץ שבת לה'. בטעם מצוה זו יש דעות חלוקות .... על כן הוציאם ה' מן המנהג הטבעי לגמרי כי בשש שנים דרך האומות לעשות שני שנים זרע ושנה אחת בור כדי שלא להכחיש חילה, והקב"ה אמר שש שנים תזרע שדך, מידי שנה בשנה ואני מבטיחך להוסיף כוחה שלא תכחיש. ועוד נס בתוך נס שאחר שזרעתה שש שנים אם בשנה הששית לא יכחיש חילה הנה לכל הפחות לא יוסיף לה זה כת, ואמר ה' אדרבה שבשנה הששית יוסיף לה כח כל כך עד שנאמר וצויתי את ברכתי בשנה הששית ועשת את התבואה לשלוש השנים. ואם היה הנס שתעשה התבואה לשלוש שנים הרי זה מעשה ניסים, אבל ושלישים על כולו, שהתבואה שתעשה בשנה הששית ... ויוסף ה' כח בארץ עד שאותה התבואה תספיק לשלוש שנים וזה ודאי נס נגלה וגדול מכולם. ועל ידי כל המופתים הללו אשר שמתי בידך תדע כי לי כל הארץ, ועל ידי זה יהיו עיניך נשואות אל ה', כמו שמצינו בירידת המן ליומו כדי שיהיו עיניהם נשואות אל ה' תמיד ויבטחו בו תמיד, כך ענין השמיטה שלא יעבדו האדמה כל שנה שביעית אין זרע ואין קציר ויסמכו על הנס. וזה טעם נכון וברור יותר מכל מה שדיברו בו המפרשים :

הכלי חמדה מחבר את הברכה הטמונה בשמירת מצוות השמיטה עם ההתנהלות של קבלת השפע האלוקי בארץ ישראל באופן כללי:

כלי חמדה פרשת בהר

ולהורות להם שהם העם הנבחר מהקב"ה, והם רק תחת השגחתו יתברך שמו צוה להם הקב"ה מצוות שמיטה שכל שנה שביעית יהיה שמיטה ולא יזרעו ולא יקצרו, ואף על פי כן יהיה להם ברכה לאכול שנה שביעית, ולכן המצוה בשנה השביעית, כמו שנתן הקב"ה כח בשבת להשפיע בו ברכה, ומי שמשמר שביעית שופע לו ברכה בכלל ששת השנים. זה היה תכלית ויסוד קיום ישראל בארץ ישראל, להורות להם שכל הצלחתם בעבודתם בזריעה וקצירה וקיומם בארץ הוא רק על ידי שביטה בשביעית

השלכה הלכתית לטעמי השמיטה

עסקנו בשלושה רבדים של מצוות השמיטה: השפעתה על הפרט, הכלל, והארץ. תוך כדי הדברים הערנו שהטעמים השונים רמוזים בפסוקים עצמם. נפרט:

שמות פרק כג, י-יב

ושש שנים תזרע את ארצך ואספת את תבואתה: והשביעית תשמטנה ונטשתה ואכלו אביני עמך ויתרם תאכל חית השדה כן תעשה לכרמך לזיתך:

בפסוקים אלה הדגש הוא על העניים נשמע כהשפעה על הכלל. כלל ישראל ובתוכם העניים להם אנו דואגים יותר.

ויקרא פרק כה, ב-ז

דבר אל בני ישראל ואמרת אליהם כי תבאו אל הארץ אשר אני נתן לכם ושביתה הארץ שבת לה': שש שנים תזרע שדך ושש שנים תזמר כרמך ואספת את תבואתה: ובשנה השביעית שבת שבתון יהיה לארץ שבת לה' שדך לא תזרע וכרמך לא תזמר: את ספיח קצירך לא תקצור ואת ענבי נזירך לא תבצר שנת שבתון יהיה לארץ: והיתה שבת הארץ לכם לאכלה לך ולעבדך ולאמתך ולשכירך ולתושבך הגרים עמך: ולבהמתך ולחיה אשר בארצך תהיה כל תבואתה לאכל:

החלקים המסומנים בירוק מתמקדים בשביתת הארץ. הדגש הוא שהארץ תשבות. החלקים המסומנים באדום מתייחסים לשביתתו של האדם.

לכאורה ניתן להציע שלוש אפשרויות להבנת היחס בין חלקי הפסוק:

- א. השביתה מוטלת על האדם. התורה מתארת מה יקרה לארץ, בכדי שנבין את המשמעות המעשית של שביתה זו. האדם מצווה לשבות, ממילא הארץ תהיה מושבתת.
- ב. השביתה מוטלת על הארץ. הארץ צריכה לשבות בשביעית. בכדי לעמוד בציווי זה, על האדם לשבות. הקריטריונים לשביתת הארץ מוגדרים על ידי פירוט המלאכות מהן האדם ימנע בשמיטה.
- ג. אכן יש שתי מטרות: שהארץ תשבות, ושהאדם ישבות. שני הדברים נכונים.

לפי הטעמים שפתחנו בהם – הכרה בבעלות ה' על הארץ, חיזוק החמלה, איזון בין ההשקעה בגשמיות ורוחניות – לכאורה לא כל כך משנה אם הארץ שובתת. מה שחשוב הוא שהאדם ישבות (גם בין אלה ניתן לדקדק יותר: האם יתכנו נפקא מינות בין הצורך של האדם להשקיע יותר ברוחניות לבין הצורך להכיר שלה' הארץ? בהמשך נעיר על כך). אך אם המטרה היא שהקרקע תשבות, לכאורה יש מקום לאסור גם גרימה של עבודה בקרקע.

לדוגמא: האם מותר להשכיר את הקרקע לנכרי, והוא יעבד אותה?
 בנוסף: האם אמירה לנכרי מותרת בשביעית?
 אם המטרה היא שהאדם ישב בבית המדרש בשנה זו, זה בהחלט יתקיים.
 אם המטרה היא שהארץ תשבות, זה לא מתקיים.

(אם המטרה היא הכרה בבעלות ה' על הארץ, לכאורה זה עדיין יהיה בעיית: על ידי השכירות האדם עדיין מקבל את הכנסותיו מהקרקע, ועל ידי אמירה לנכרי הקרקע עדיין מעובדת. ברם אם הוא לא יכול לקחת את היבול, כמו שנאמר "כרמך לא תבצור", יתכן ואין בעיה באמירה לנכרי).

אל לנו לתמוה על הרעיון שהשביתה מוטלת על הארץ. בשבת ישנה חובה להשבית את הבהמות, ולפי בית שמאי ישנה גם חובה להשבית את הכלים (עיין **ביחידה 10 בהלכות שבת**, שם עסקנו בנושא זה). מהגמרא נשמע שמשווה בין חובת שביתת בהמתו לבין חובת שביתת הארץ.
 הפרק הראשון במסכת עבודה זרה עוסק בדברים שאסור למכור לנכרים מסיבות שונות. הגמרא מרחיבה את הדיון לאיסורי מכירה שונים, ודנה אם ניתן להתיר מכירה אם ניתן לתלות שהאיסור לא ייעשה::

תלמוד בבלי מסכת עבודה זרה דף טו עמוד א

תנן, בית שמאי אומרים: לא ימכור אדם פרה החורשת בשביעית, ובית הלל מתירין, מפני שיכול לשוחטה. אמר רבה: ... התם אין אדם מצווה על שביתת בהמתו בשביעית ... אמר ליה אביי: וכל היכא דאדם מצווה אסור; והרי שדה, דאדם מצווה על שביתת שדהו בשביעית, ותנן, בית שמאי אומרים: לא ימכור אדם שדה ניר בשביעית, ובית הלל מתירין, מפני שיכול להובירה! מתקיף לה רב אשי: וכל היכא דאין אדם מצווה שרי? והרי כלים, דאין אדם מצווה על שביתת כלים בשביעית, ותנן, אלו הן כלים שאין אדם רשאי למוכרן בשביעית: המחרישה וכל כליה, העול והמזרה והדקר! אלא אמר רב אשי: כל היכא דאיכא למיתלא תלינן ואף על גב דמצווה, וכל היכא דליכא למיתלי לא תלינן אף על גב דאינו מצווה

רש"י מסכת עבודה זרה דף טו עמוד א

לא ימכור לו פרה החורשת בשביעית - ישראל החשוד על השביעית לא ימכור לו חבירו פרה המלומדת לחרוש משום לפני עור וגוי.
 אין אדם מצווה על שביתת בהמתו בשביעית - הלכך ליכא למיגזר משום שאלה ושכירות ... ואי משום לפני עור לא תתן מכשול תלינן בשחיטה ...
 אדם מצווה על שביתת שדהו - שנת שבתון יהיה לארץ.
 לא ימכור - לו לישראל החשוד על השביעית.
 שדה ניר - חרושה דסתמא לזריעה קיימא ועבר אלפני עור.
 להובירה - לעשותה שדה בור שלא יזרענה.
 המחרישה וכל כליה - דסתמייהו לעבודת קרקע והשתא לאו משום שתא דלקמיה הכא קא זבין להו שהרי כל שעה הן מצויין.
 המזרה - פל"א שבו זורה את הגורן לרוח להעביר הקש וכשאין גורן עודר בה את הקרקע.
 והדקר - מרא פישור"א.
 דאיכא למיתלי - כגון בהמה ושדה ניר דשדה אדם קופץ לקנותו משום דאינו מצוי לו כל שעה לקנות ומשום שתא דלקמן קא זבין ליה.
 דליכא למיתלי - כגון כלים הללו.

חברותא עבודה זרה דף טו עמוד א

מצינו לגבי הלאו של "לפני עיור", שבמקום אשר יש לתלות שקונוהו לשחיטה - תולין לקולא, ואין לו לחשוש משום "לפני עיור".
 דתנן, שנינו במסכת שביעית [ה ח]: בית שמאי אומרים: לא ימכור אדם לישראל החשוד על כך שאינו שומר על מצות שביעית פרה החורשת, המלומדת לחרוש, בשביעית, משום "לפני עיור". ובית הלל מתירין, מפני שיכול לשוחטה, ותלינן שקונה אותה לשחיטה. ומוכח שלגבי הלאו של "לפני עיור", שאפשר לתלות שהמכירה היא בהיתר כי יתכן ולא יבוא לכלל מכשול, ובדומה לזה סמך רב הונא כשמכר את בהמתו לגוי, שאפשר לתלות שקנה אותה הגוי לשחיטה, ולכן אין מקום לגזירה משום חשש של שאלה ושכירות ונסיוני לגבי שבת. אמר רבה: התם, לגבי שביעית, אין אדם מצווה על שביתת בהמתו בשביעית, ולכן, אף אם הקונה יעבוד בבהמתו בשביעית, הוא אינו עובר על איסור, ולא שייך לגזור שלא למכור בהמתו לישראל אחר משום "שאלה שכירות ונסיוני". וכל הטעם שאסרו בית שמאי, הוא רק משום "לפני עור", שהישראל המוכר מכשיל את חבירו הקונה, בכך שמאפשר לו לעבור על איסור חרישה בשביעית. ועל כך טוענים בית הלל, שהיות וזה לא ברור שאכן יחרוש בה ויהיה "מכשול", כי יתכן שקונה אותה לשחיטה, לכן תולין שכונתו לשוחטה ... אמר ליה אביי לרבה: וכי כל היכא דאדם מצווה על בהמתו, אסור למכור, ואין תולים שישתמש הקונה באופן המותר? והרי שדה - דאדם מצווה על שביתת שדהו בשביעית, ואף אם אינו עובד בעצמו, אלא ששדהו "נעבד" על ידי אחרים, עובר בעל השדה על איסור שביעית, וכמו שנאמר [ויקרא כה] "שנת שבתון יהיה לארץ" - ותניא, שנינו בתוספתא דשביעית [פרק ג]: בית שמאי אומרים: לא ימכור אדם שדה ניר חרושה, העומדת לזריעה, לחברו החשוד לזרוע בשביעית, מפני שמכשילו לזרוע בה, ועובר המוכר על הלאו של "לפני עור". ובית הלל מתירין מפני שיכול להובירה, לעשותה אותה שדה בור, שתהיה ארץ לא זרועה. הרי שאף על פי שאדם מצווה על שביתת שדהו, בכל זאת התירו בית הלל למכור לחברו ולא חששו ללאו של לפני עור, כי יש לתלות בהיתר, שיכול חברו להובירה. ומאידיך, מביאה הגמרא שקשה על דברי רבה, שאמר תולין בהיתר במקום שאין אדם מצווה על בהמתו - מתקיף לה רב אשי: וכי כל היכא דאין אדם מצווה - שרי,

מותר לו למכור, ותולים שהקונה ישתמש באופן המותר? והרי כלים, דאין אדם מצווה על שביתת כלים בשביעית, ובכל זאת תנן במשנה במסכת שביעית [ה ו]: אלו הן הכלים שאין אדם רשאי למכורן לישראל אחר החשוד לעבוד בהם בשביעית: המחרישה וכל כליה, שבהם חורשים שדה, העול של הבהמה החורשת, והמזרה, קלשון שזורים בו את התבואה ברוח בשעת הגורן, ובשעה שאין גורן עודרין בו את האדמה, והדקר, כלי חפירה. משום שהחשוד יעבוד בהם בשביעית, ונמצא שהמוכר מכשילו באיסור. ולכאורה, לפי רבה, היה אפשר להתיר, כי יש לתלות שהקונה אינו מתכוין להשתמש בכלים לעבודה בקרקע בשנה השביעית אלא קונה אותם לצורך השנה הבאה. והרי אמר רבה שאם אינו מצווה על שביתה - תולין בהיתר? אלא, אמר רב אשי: אין הדבר תלוי אם מצווה על הדבר או אינו מצווה, אלא רק במידת "ההסתברות" אם אכן יש במה לתלות - כל היכא כל מקום דאיכא למיתלי, שיש במה לתלות, ומסתבר לתלות כך - תלינן

למסקנת הגמרא, אם ניתן לתלות שלא ייעשה איסור, מותר למכור.

אך בשלב הקודם הגמרא מבחינה בין אם האדם מצווה על השביתה או לא. בעלי התוספות מסבירים שהכוונה היא – האם זהו החפץ עליו מוטל האיסור, או רק החפץ שבעזרתו עוברים על האיסור:

תוספות מסכת עבודה זרה דף טו עמוד ב

נראה לפרש: התם אין אדם מצווה על שביתת בהמתו בשביעית, פירוש, לפי שאין האיסור תלוי בגוף הבהמה, אלא בגוף הקרקע. ואפילו השאיל פרתו לעובד כוכבים לחרוש בה בשביעית, אין שום איסור שביעית על הבהמה ... אבל גבי שבת שהאיסור תלוי בגוף הבהמה, ואיכא איסור לבעלים אם יחרוש בו העובד כוכבים, לפיכך אין להתיר למכרה מטעם תליה דשחיטה. ופריך: והרי שדה, דאדם מצווה על שביתת שדהו, וכשהוא ביד ישראל אחר יש בו איסור דאורייתא אם זרע בו הישראל, ותלינן להיתרא

כלומר, ההבחנה היא בין מכירה המאפשרת גישה לאיסור, ומכירה של החפצא של האיסור עצמו. מכירת הבהמה שתחרוש בשביעית מאפשרת גישה לאיסור החרישה. אך הבהמה איננה החפץ עליו איסור זה מוטל, אלא החפץ בעזרתו עוברים על העבירה (לדוגמא – אם ימכור לנכרי, והנכרי יעבוד בעזרתו בשביעית, לא יהיה כאן איסור כלל. כך מוכיחים התוספות שאין איסור בבהמה, אלא בארץ). לעומת זאת, מכירת הקרקע עצמה מאפשרת גישה לחפצא של האיסור – השמיטה מוטלת על הארץ. "לפני עיוור" חמור יותר אם מאפשרים גישה לחפצא שעליו מוטל האיסור מאשר על הנגשת חפצא שבעזרתו ניתן לעבור על האיסור, ולכן הגמרא מציעה שאסור למכור את החפצא של האיסור, גם אם יכול לתלות שהקונה לא יעבור על האיסור. אך הריטב"א מבאר באופן שונה:

חידושי הריטב"א מסכת עבודה זרה דף טו עמוד ב

אמר ליה אביי: וכל היכא דאדם מצווה מי אסור, והרי שדה, דאדם מצווה על שביתת שדהו בשביעית .... פירוש והא הכא דאיתא תרתי: איסורא דלפני עוור, ואיסורא דשדהו שהוא מצווה על שביתתה, ואפילו הכי תלו בית הלל לקולא

הריטב"א אומר שמכירת הבהמה בשמיטה היא לכל היותר איסור "לפני עיוור", וביחס לאיסור זה אפשר לתלות שהקונה לא ישתמש בבהמה לאיסור. לעומת זאת, המוכר את הארץ עובר על איסור נוסף, "שנת שבתון יהיה לארץ!" בית שמאי אוסרים את מכירת הארץ, מפני שאם הקונה יעבוד בארץ, המוכר יעבור על מצוות עשה של השבתת הארץ. בית הלל מתירים, אך לא מפני שחולקים על כך שיש חובה להשבית את הארץ, אלא מפני שאומרים שניתן לתלות שהקונה לא יעבד את הקרקע. לכאורה ניתן לדייק מדברי רש"י, המפרש "אדם מצווה על שביתת שדהו – שנת שבתון יהיה לארץ". השביתה מוטלת על הארץ.

עולה מדברי הריטב"א שישנה מצוות עשה לוודא שהארץ תהיה מושבתת, אפילו אם היא איננה תחת ידינו! הרי"ד תמה על כך:

תוספות רי"ד מסכת עבודה זרה דף טו עמוד ב

קשיא לי טובא, ומי דמי ציווי דשביתת שדהו בשביעית וציווי דשביתת בהמתו בשבת? ציווי דשביתת שדהו בשביעית אינו אלא שלא יעשה הוא מלאכה בשדהו, אבל אם השכיר שדהו לחשוד על השביעית אינו עובר המשכיר, ואין בו אלא משום "ולפני עוור לא תתן מכשול", ולהשכיר שדהו לגוי בשביעית אין בו איסור תורה כלל, דלא נצטוו ישראל על שביתת קרקע, אלא שלא יעשו בהם מלאכה. אבל שביתת בהמתו בשבת, בין על ידו בין על ידי גוים, אסור מן התורה, דהכי קא מזהיר קרא: "למען ינוח שורך וחמורך כמוך", חייב ליתן לו ניוח שלא יעשה בהם מלאכה אפילו על ידי גוים .... וכיוון שנתברר ששביתת שדה בשביעית אינה אלא לעצמו, אבל על ידי גוים שרי, ועל ידי ישראל אינו אלא משום ד"לפני עוור" ... היכי מצי רב הונא למילף שריותא דשבת משריותא דשביעית?

ויש לומר דשביתת קרקע הזהרנו בשביעית, כדפירש המורה (רש"י), דנפקא לן מ"שבת שבתון יהיה לארץ", ואסור להשכיר שדהו לגוי בשביעית, אבל בשבת לא הוזהרנו על שביתת קרקע

אחרי שהרי"ד מאריך לטעון ולהוכיח שאיסורי השמיטה מוטלים על האדם, ולא על הארץ, בסוף הוא מקבל את דברי רש"י והריטב"א – חובת השבתון מוטלת על הארץ עצמה, ולא רק על האדם.

כאמור, התוספות נטו מפירושו זה. יתרה מזו – בסוף דבריהם הם מדגישים שכאשר מוסר את קרקעו לישראל, ישראל עובד בה בשביעית, ישראל עובר על האיסור – לא המוסר. מכאן מוכיח החזון איש שבעלי התוספות אינם מקבלים את הרעיון שהשביטה מוטלת על הארץ:

חזון איש שביעית סימן יז אות כה

כוונת הגמרא שהאיסור של השביטה בקרקע תלויה, והעבירה נעשה בקרקע, אבל אם עובד בה נכרי בשכירות, אין ישראל עובר משום שביטה

בהמשך החזון איש מביא את דברי הריטב"א וראשונים אחרים האומרים שישנה חובת שמיטה על הארץ עצמה, ותמה עליהם:

מיהו קשה .... למה אינו עוקר האילנות והספיחים? על כרחנו שאין שביטת הארץ כשביטת בהמתו, אלא שתהא שובתת ממלאכת אדם בה ... ויש מקום לומר דדווקא בעובד בה ישראל, ולא בעובד בה נכרי. אבל בתוספות רבנו אלחנן מבואר דאף בעובד בה נכרי, אבל ברמב"ם פרק א' הלכה א' מבואר דאין עשה דשביטה על הבעלים, אלא על הארץ, והעובד עובר בעשה, אבל לא הבעלים, וסוגיה דמסכת עבודה זרה יש לפרש כפירוש התוספות. לפי זה מן התורה יכול לזרוע על ידי נכרי

החזון איש אומר שיש מחלוקת ראשונים בשאלה זו. לפי בעלי התוספות האיסור מדאורייתא הוא רק על האדם עצמו, ולא על הארץ. מדאורייתא אין איסור שנכרי זרע בשדהו. כאמור, הרי"ד הבין שכך הפשטות, אך שינה את דעתו בעקבות הגמרא, והסכים לדברי רש"י והריטב"א, האומרים שישנה חובה מן התורה להשביט את הקרקע.

ניסוחי הרמב"ם מעניינים. כאשר הרמב"ם מפרט את המצוות בהם הוא עוסק בהלכות שביעית הוא כותב (הפירוט כאן חלקי. הרמב"ם מונה שלוש עשרה מצוות הכלולות בשמיטה):

רמב"ם הלכות שמיטה ויובל הקדמה

(א) שתשבות הארץ בשביעית ממלאכתה. (ב) שלא יעבוד עבודת הארץ בשנה זו. (ג) שלא יעבוד עבודת האילן בשנה זו. (ד) שלא יקצור הספיח כדרך הקוצרים. (ה) שלא יבצור הנזירים כדרך הבוצרים

המצווה הא' היא שתשבות הארץ – הציווי מופנה כלפי הארץ. לאחר מכן מפורטים איסורים החלים על האדם.

ברם, בהלכות לכאורה דבר זה אינו בא לידי ביטוי:

רמב"ם הלכות שמיטה ויובל פרק א הלכה א

מצוות עשה לשבות מעבודת הארץ ועבודת האילן בשנה שביעית, שנאמר: "ושבתה הארץ שבת לה", ונאמר "בחריש ובקציר תשבות", וכל העושה מלאכה מעבודת הארץ או האילנות בשנה זו ביטל מצוות עשה ועבר על לא תעשה, שנאמר: "שדך לא תזרע וכרמך לא תזמור"

מלשונו משמע שהאיסור, בלאו ובעשה, חל רק על האדם העובד. משמע שאם אדם שוכר אחר שיעבוד בשדהו, רק העובד עובר על האיסור (יתכן והמשכיר עובר על איסור של "לפני עיוור", אך לא על איסור עשה של "שבת הארץ"). החזון איש לומד מלשון הרמב"ם שאין חובה דאורייתא להשביט את הקרקע. החובה היא לא לעבוד. וכך פוסק החזון איש, כתוספות והרמב"ם, שחובת השביטה היא על האדם, ולא על הארץ.

יש לציין שמהגמרא עצמה עולה שאסור להשכיר את השדה למי שצפוי שיעבוד בה בשמיטה – לפי הריטב"א והרי"ד מפני שזה איסור העשה של השמיטה, ולפי בעלי התוספות מפני שזהו החפצא של האיסור. ההיתר של בית הלל מתייחס למכירה רק אם יכול לתלות שהשדה לא תעבוד בשמיטה. אך המהרי"ט מבאר שבהבלעה מותר, בדומה להיתרם של בית הלל:

שו"ת מהרי"ט חלק ב - יורה דעה סימן נב

אם מותר להשכיר לעכו"ם שדהו ... ונראה דבהבלעה שרי, ואף על פי שבשנת שביעית עצמה לא שייך הבלעה ... מכל מקום כשהשכיר לו לשבע שנים בשבע מאות זוז שרי ... כיון שהשכיר לו לשנים מרובות ... אורחא דמילתא הוא שאינה זורעה שנה אחר שנה שמא תכחיש... נמצא שכשהוא נוטל שכר שדהו לאו שכר שביעית הוא נוטל, אלא שכר שאר שנים ... וכן מצאתי לרב אבא מארי זכר צדיק לברכה (המב"ט) בתשובה (ב סד) שהתיר להשכיר שדהו לעכו"ם בהבלעה על ידי שנים אחרות

המהרי"ט והמבי"ט מתירים להשכיר את השדה בהבלעה, למרות שידוע שמסתבר שהנכרי יעבוד בשמיטה. אך הנצי"ב חולק על כך:

שו"ת משיב דבר חלק ב סימן נו

ונפלאתי עליו הפלא ופלא ... כמו דאסור להשאיל או להשכיר בהמה לנכרי בשבת משום דאדם מצווה על שביבת בהמתו, כן אסור להשכיר שדהו לנכרי בשביעית משום דאדם מצווה על שביבת שדהו בשביעית, דכן אמרינן במסכת עבודה זרה (ט"ו) ... חזינן דגמרא מדמי לה לשביבת בהמה בשבת, ואיך מצי להשכיר לנכרי על ידי הבלעה?

הנצי"ב מסיק מן הגמרא כדברי הריטב"א והרי"ד, שאנו מצווים למנוע מעבודת הארץ בשביעית. לכאורה המבי"ט והמהרי"ט סוברים כחזון איש אליבא דהתוספות והרמב"ם, וסבורים שאין חובה להשבית את הארץ.

הערה מעניינת ישנה גם ביחס לאמירה לנכרי. הגמרא במסכת בבא מציעא (דף צ' ע"א, ועיין גם ביחידה מספר 1 לשיעורינו להלכות שבת) דנה בשאלה אם נכון להשוות בין אמירה לנכרי בשבת לבין אמירה לנכרי ביחס לאיסורים אחרים. מעירים בעלי התוספות:

תוספות מסכת בבא מציעא דף צ עמוד א

אבל הכא דאיסור לאו שרי - אף על גב דבמס' מו"ק (דף יב.) אמרינן דבשביעית וחולו של מועד אסור אמירה לנכרי התם משום דשבת ויו"ט חדא מילתא היא וגזרו אטו שבת.

מלשון בעלי התוספות משמע שמדאורייתא אין שום איסור לומר לנכרי לעבוד בשדהו בשמיטה. האיסור לומר לנכרי לעבוד בשדהו בשמיטה הוא כאיסור אמירה לנכרי בשבת, ואסור מדרבנן בלבד. המהרש"ל חולק על הדברים, משתי סיבות:

חכמת שלמה מסכת בבא מציעא דף צ עמוד א

אני אומר שטעות נפלה בספרים :

- א. כי בכל מסכת מועד קטן לא נזכר אמירה לכותי בשביעית דאסור או דשרי
- ב. כי בודאי אסור אמירה לכותי בשביעית, אפילו אם תאמר שמותר בשבת, לפי שהשביעית תלה הש"י קדושה בארץ, דכתיב "שבת שבתון יהיה לארץ" והבן
- .... ולכן אני אומר שטעה הסופר בין 'שבת' ל'שביעית'

ראשית, בעלי התוספות מפנים למסכת מועד קטן, והדברים אינם מופיעים שם. שנית: אין צורך בגזירה דרבנן לאסור אמירה לנכרי בשביעית. גם כך עוברים על עשה דאורייתא כאשר גורמים לקרקע להיעבד בשמיטה, כמו שעלה מדברי הריטב"א והרי"ד, וכפי שפוסק המנחת חינוך:

מנחת חינוך פרשת כי תשא מצוה קיב

דע דשביעית בענין אחד חמור משבת ויום טוב. דבשבת איכא איסור על העושה מלאכה בעצמו, אבל על ידי נכרי הוא רק שבות ... ובשמיטה, אם עושה עבודת הארץ, כגון שחורש שדהו או זורע או קוצר, על ידי נכרי, נהי דהלא תעשה של עבודת הארץ אינו, כי הכל כתוב לנוכח: "שדך לא תזרע", אך בעשה עובר בכל עבודת קרקע, אפילו על ידי אחרים, דכתיב: "שבת שבתון יהיה לארץ", "ושבתה הארץ", מבואר גזירת הכתוב דהארץ תשבות, וכמו שמצווים על שביבת כלים לבית שמאי ושביבת בהמה בשבת, כן מוזהרים על שביבת הארץ בשמיטה. והמשכיר לנכרי או לישראל השדה, עובר המשכיר משום שביבת שדהו. ואם כי הדברים בעצמם נכונים, ש"ס מפורש הוא

כאמור, לכאורה המבי"ט, המהרי"ט והחזון איש חולקים על כך. (שימו לב לסוף דברי המנחת חינוך. הוא אומר שאין צורך בראיה מן הש"ס – כך כתוב בפסוקים, "הדברים בעצמם נכונים", ובכל זאת נוכיח מן הש"ס. כלומר – עקרונית ברור לו שכך מפורש בפסוק).

כמובן שאנו נזהרים מהסקת מסקנות הלכתיות מתוך טעמי המצוות. אך כאשר טעמי המצוות והמחלוקות ההלכתיות פרושות לפנינו, ודאי שניתן למצוא קשרים ביניהם. אם טעמי השמיטה מתמקדים בעבודתו של האדם, בהחלט יש מקום לומר שאין ציווי שהקרקע תשבות. יש יותר מקום לומר שמדאורייתא אין איסור לומר לנכרי, או להשכיר לו את הקרקע וכך לגרום לקרקע לעבוד. ככל וטעמי השמיטה נובעים מהצורך של הארץ לשבות, מובן יותר מדוע יהיה איסור דאורייתא לומר לנכרי לעבוד בקרקע, וכן איסור להעמיד את הקרקע בידי מי שסביר שיעבד אותה בשביעית.

יש עוד מספר נפקא מינות לשאלה זו, והן ישפיעו על היחידות הבאות.

לסיכום:

גדולי ישראל פירטו את הטעמים והיתרונות מקיום מצוות השמיטה:

- א. **הכרה בבעלות ה' על הארץ, ועבודה על בטחוננו בו:**
 במסכת סנהדרין (דף לט ע"א) מבואר שהציווי על נטישת הקרקע נועד להזכיר לנו שהקב"ה הוא בעל הבית עליו. רש"י מסביר שאם לא נעשה כך, ישנו חשש שירום לבבנו ונשכח את נעם עול מלכותו.
 התורה תמימה מסביר שזו הסיבה שהעונש על הפרת מצוות השמיטה הוא גלות: מי שאינו מבין מיהו בעל הבית האמיתי, אלא אומר "כחי ועוצם ידי", מאבד את זכותו לחיות בארץ.
 החינוך מפרט שלושה טעמים למצוות השמיטה:
  - א. בכדי להכריז קבל עם ועולם שיש בורא לעולם, והוא בעל הבית על הארץ.
  - ב. לקנות את מידת הוותרנות.
  - ג. לעבוד על המידה של הבטחון בה'.
 הכלי יקר מקשר את עונש הגלות הצפוי למי שמפר את מצוות השמיטה בחוסר האמונה. הוא מוסיף רובד על דברי החינוך: הארץ עצמה מקפידה על כך שאיננו מכבדים את בעל הבית על הארץ כייאות.
 הרב ישראלי מסביר שמבחינה זו, הברית של השבת עם הפרט הרי היא כברית של השמיטה עם כלל ישראל. שבת מהווה הצהרה על כך שששת ימים ברא ה' את השמיים ואת הארץ. השמיטה היא הצהרה לאומית שאת הארץ הוא נתן לבני אדם, אך הוא עדיין בעל הבית.

- ב. **חיזוק מידת החמלה והיותור לזולת:**
 הפסוקים, בספר שמות וויקרא, מדגישים את זאת ששמיטת הקרקע מאפשרת לאביונים, לעבד ולאמה לאכול ממנה. כאמור, הטעם השני שמונה החינוך הוא רכישת מידת הוותרנות.
 הרמב"ם במורה נבוכים אומר שפן מרכזי של מצוות השמיטה והיובל הוא חיזוק השכבות החלשות: חמלה עליהם בכך שמאפשרים להם לאכול מפירות הקרקע, שחרור העבדים, ושמיטת החובות (שבדרך כלל ניתנים לחלשים בחברה).
 הרש"ר הירש מקשר בין שני הטעמים הללו. אם נזכור שלה' הארץ, זה יזכיר לנו לא לאטום את הלב מצרותיהם של החלשים בחברה. וכן להיפך: אם נפתח את ליבנו ואדמתנו לחלשים בחברה, נזכור שלה' הארץ.

- ג. **איזון בין עבודת הקרקע ועבודת ה':**
 הספורנו מסביר שבשנת השמיטה ה' מבטל אותנו מעבודת הקרקע כדי שנוכל להשקיע יותר בעבודתו ית'.
 הרב ישראלי מרחיב על העניין הזה: החקלאי תמיד טרוד בעבודת הקרקע. כיצד מוצאים זמן לעבודת ה'? אין מנוס מכך שמידי פעם הקב"ה לא יאפשר לו לעבוד את הקרקע, בכדי שזמנו יתפנה לדברים האחרים. הנצי"ב משווה זאת לחובת השביתה בשבת: בשבת אנו "נאלצים" לשבות ממלאכה, מה שמפנה זמן לתורה, תפילה וחיזוק עבודת ה' של המשפחה, כך השמיטה היא שנת שבתון המיועדת לדברים הללו.
 בעל העקידת יצחק מסביר שעל ידי השמיטה אנו זוכרים שהעבודה והפרנסה הם אמצעים בלבד, ואינם המטרה. המטרה היא עבודת ה'.
 הכוזרי מפתח את הכיוון ומצביע על הקושי באיזון. כיצד אדם יכול לדעת מתי הוא עבד והתפרנס די, ועתה נכון להניח לכך ולעסוק בדברים החשובים? לבשר ודם אומדן זה קרוב לבלתי אפשרי. האיזון צריך לבוא מלמעלה.
 הרב ישראלי ממשיך את הקו הזה. השמיטה מאפשרת למרוץ אחרי ההצלחה הכלכלית להפסיק, והנשמה יכולה לנשום ולקבל את מילואה.
 הרב קוק מקשר גם מבחינה זו בין שבת והשמיטה: השבת מהווה מזור לנפש, זמן קצר המאפשר להפנות את הכוחות אל הנשמה. השמיטה עושה את אותו הדבר, בצורה רחבה יותר: במשך שנה, ומשפיעה על כללהחברה (כפי שנפרט בטעם הבא).

- ד. **שינוי של כלל החברה:**
 כאמור, הרב קוק אומר שכאשר החברה כולה נוטשת את הקרקע ומתפנה לעיסוק ברוחניות, שורר שלום כללי.

בדומה לכך, הרמב"ם, במורה הנבוכים, מדבר על המהלך הכללי שקורה ביובל:

בכניסה לארץ כל משפחה זכתה בנחלתה. לכאורה זה היה רגע של שוויון חברתי מסוים. עם הזמן, משפחות שונות יתקדמו כלכלית ברמות שונות. כך טבעו של עולם. כאשר התורה אומרת ש"הארץ לא תימכר לצמיתות", היא אומרת שמדי פעם צריכים להשיב את המצב הקמאי בו המעמדות מתבטלות. פעם בחמישים שנה, ביובל, משיבים את הקרקעות לנוחליהם המקוריים, ובמובן הזה הממון שמור, כפי שכותב הרמב"ם.

באופן זה ניתן לראות את השמיטה והיובל כשתי רמות של אותה התנועה: כפי שכותב הרב קוק, בשמיטה בטלה הזכות הקפדנית. ביובל משיבים את החברה למצבה הקמאי, כפי שמסביר הרמב"ם. השפת אמת מסביר שהמטרה של התנועה הזו היא לייצר אחדות. ביטולה היא סירוב לקבל את אחדות ישראל. במילים אחרות: שנאת חנם, הגורם הגדול לחורבן הבית השני

ה. השפעה על הקרקע:

טעם נוסף שכותב הרמב"ם במורה הנבוכים הוא ששמיטת הקרקע תחזק אותה.

האברנאל מקשה מספר קושיות. שתי קושיותיו המרכזיות הן:

- א. לכאורה הרמב"ם מדבר על צורך פיזי של הקרקע. אם הקרקע זקוקה למנוחה, לכאורה היה צפוי שהשנה הששית תהיה השנה החלשה ביותר. אך מובטח לשומרי השמיטה שהשנה הששית תניב פי שלושה מתוצרת השנה הרגילה!
- ב. אם מדובר ביתרון חקלאי, מה הצורך להעניש על כך שלא נשמעים לציווי? האין דינו בתוצאה הטבעית של התעלמות מהצורך של הקרקע?

הכלי יקר מוסיף קושיה כפולה: מטרת השמיטה, לפי הרמב"ם, היא לאפשר מנוחה לארץ. אם כך, זו אמורה להיות "שבת לארץ", לא "שבת לה". מעבר לכך, אם נכרים יגלו את ישראל וייקחו את מקומם, הם צפויים לנצל את הקרקע ללא הפסקה. לכאורה לא פחות מהניצול של עם ישראל, גם אם הם אינם שובתים בשמיטה!

הערנו מספר נקודות ביחס לשאלות הללו:

- א. הרמב"ם מונה מספר טעמים לשמיטה. בהחלט יתכן שיתר הטעמים מתאימים לשבת לה, וטעם זה ל"שבת הארץ".
  - ב. האם הארץ שובתת יותר בזמן שעם ישראל אינו עליה? בהחלט כן. משני הצדדים: 1. התורה מלאה בהבטחות לעם ישראל שהארץ תניב פירות בצורה יוצאת דופן, דבר שאין סיבה שיקרה בזמן שנכרים ידורו בה. 2. בזמן שעם ישראל לא היו בארץ, הארץ עמדה נטושה יחסית.
  - ג. (הארץ איננה "מתעייפת". לאדמה לא אכפת באיזו מידה היא מנוצלת, אם רב ואם מעט. כאשר הארץ רוצה את שבתותיה, הכוונה איננה למנוחה פיזית, אלא להמשך קיום נכון של החווה בין הארץ לבין העם. הרמב"ם רק אומר שיש גם יתרון חקלאי לשבתה, אך הפסוק "אז תרצה הארץ את שבתותיה" מתייחס לפן החזוי-רוחני, לא ל"צורך" של הארץ במנוחה).
  - ד. במכילתא נאמר שבדרך הטבע היה צורך להניח לקרקע לעתים תכופות יותר. הנטישה של פעם בשמיטה מתאפשרת רק בגלל הדרך הנסית שהקב"ה מנהל את הארץ.
- הכלי יקר ממשיך את הכיוון הזה, ואומר שאם מקיימים את השמיטה, הנס שמקבלים בתמורה הוא כפול: שלא יהיה צורך לנטוש את הקרקע לעתים יותר קרובות; וכן בשנה האחרונה לפני הנטישה, הזמן בו הקרקע אמורה להיות בחולשתה, דווקא אז הקרקע תניב פי שלושה!

השלכה הלכתית לטעמי השמיטה

בויקרא כה כתוב "ושבתה הארץ", מה שרומז שהשביתה מוטלת על הארץ. מצד שני, פירוט האיסורים מופנה לאדם: "שדך לא תזרע וכרמך לא תקצור" וכו'. לכאורה ניתן להציג את היחס בין הדברים בשלושה אופנים:

- א. השביתה מוטלת על האדם. התורה מביעה את זה על ידי יחס לשאלה מה יקרה לארץ. האדם מצווה לשבות, ממילא הארץ תהיה מושבתת (עיקר הציווי הוא החלק האדום. החלק הירוק הוא הדרך להביע איך זה נראה בשטח). לכאורה תפיסה זו מתאימה יותר לטעמים הקשורים לשביתה של האדם.
- ב. השביתה מוטלת על הארץ. הארץ צריכה לשבות בשביעית. בכדי לעמוד בציווי זה, על האדם לשבות. הקריטריונים לשביתה הארץ מובעים על ידי פירוט המלאכות מהן האדם ימנע בשמיטה. לכאורה תפיסה זו מתאימה יותר לטעמים הקשורים לשביתה הארץ.
- ג. יש שתי מטרות נפרדות: שהארץ תשבות, ושהאדם ישבות. שני הדברים נכונים.

על סמך הסוגיה במסכת עבודה זרה הראשונים חולקים בשאלה אם השביתה מוטלת על הארץ, או על האדם. מן הריטב"א והרי"ד עולה שהשביתה מוטלת על הארץ, וכך פוסק במנחת חינוך. מתוספות והרמב"ם עולה שהשביתה מוטלת על האדם בלבד, וכך פוסק החזון איש. שתי נפקא מינות שהעלנו:

- א. **אמירה לנכרי:** בעלי התוספות אומרים שאמירה לנכרי בשביעית אסורה משום שבות, כמו בשבת. המהרש"ל אומר שאמירה לנכרי לעבוד בשדהו בשביעית אסורה מן התורה!
- ב. **השכרת שדהו לשנים רבות הכוללות את השביעית:** המב"ט והמהרי"ט כותבים שזה מותר (כל עוד הוא אינו משכיר את הקרקע המיועדת לחקלאות בשמיטה דווקא). הנצי"ב אומר שזה אסור: מוטל עלינו לוודא שהקרקע תעמוד מושבתת.

ביחידות הבאות נעלה השלכות נוספות מדיון זה.

ביחידה זו פתחנו את לימודנו על מצוות השמיטה. למדנו את טעמיה, ובחנו את השאלה אם השמיטה מוטלת על האדם או על הקרקע. ביחידה הבאה נעסוק בהשפעות השאלה הזו על ההכנות לשמיטה, ואיסור העבודה בתוספת שביעית.